

STUDIE

KARLŠTEJN JAKO „BERGUNGSDEPOT“ PRO HISTORICKÉ FONDY ZEMSKÉ A UNIVERZITNÍ KNIHOVNY V PRAZE NA SKLONKU DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

Kamil Boldan (Praha)

Karlštejn Castle as ‘Bergungsdepot’ for the Historical Collections of the Land and University Library in Prague at the End of the Second World War

Abstract: The article covers the history of the former Land and University Library in Prague (now the National Library) between 1939 and 1945. The activities of the library were to be supervised by a German commissioner appointed in 1940 – Josef Becker, First Director of the Prussian State Library. As his duties kept him primarily in Berlin, he appointed the younger Berlin bibliologist Carl Wehmer as his permanent deputy in Prague. Although their main task was clearly the Germanisation of the library, one cannot deny that they deserve some credit, for example for increasing the staff level of the institution. Yet their main merit lies in that many of the library collections seized by the Gestapo and other bodies were not shredded but taken to the Clementinum, the seat of the library. From 1943, they organised the evacuation of book collections to places outside of Prague, which was threatened by air raids. The transport was supervised by Emma Urbánková, the head of the department of manuscripts. Approximately 12,000 volumes of medieval manuscripts and printed Bohemica of the 16th–19th centuries were evacuated to Karlštejn Castle in wooden crates. They included the library’s most valuable manuscript – the *Codex Vyssegradensis*, a coronation evangeliary from the 11th century. At the castle, they were deposited in the Burgrave’s House as well as directly in the famous Chapel of the Holy Cross. The massive Zlatá Koruna (Golden Crown) monastery and the châteaux in Pohled and Horažďovice also served as depositories for the book collections. By the beginning of 1945, a total of 582,000 volumes had been sent to these three premises. They included many historical book collections. The paper is accompanied by recently discovered photographs documenting the course of the book evacuation.

Keywords: Land and University Library in Prague – Prussian State Library in Berlin – Karlštejn Castle – evacuation of rare books – Second World War

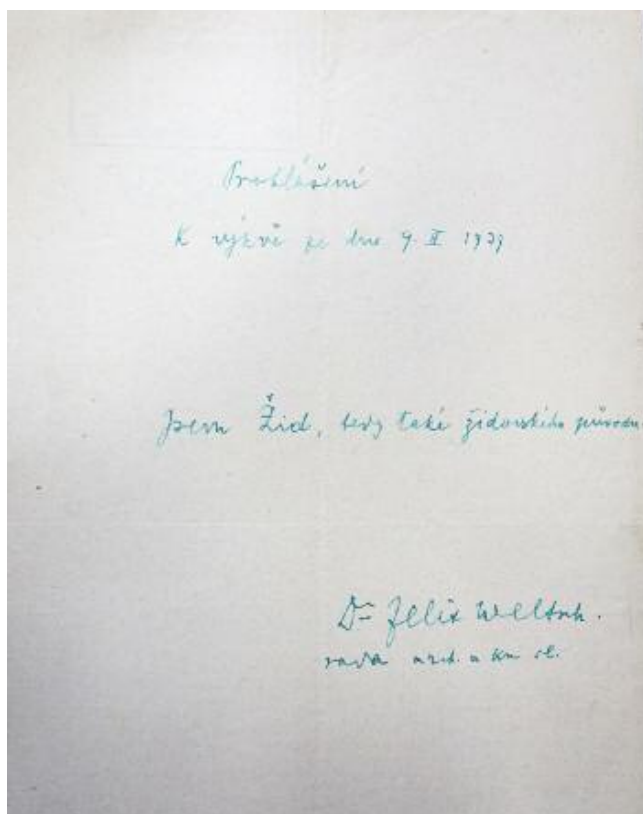
Dějiny vědeckých knihoven v době Protektorátu Čechy a Morava zůstávají tématem, kterému se doposud čeští historikové i knihovnědci spíše vyhýbali.¹ Platí to i o dějinách dnešní Národní knihovny, jež od vzniku samostatné republiky plnila současně roli centrální státní knihovny i roli univerzitní knihovny a sloužila potřebám obou pražských univerzit – Karlovy i Německé.² Její prvorepublikové období je spojeno s osobami dvou úspěšných ředitelů, orientalisty Jaromíra Boreckého (1869–1951) a Jana Emlera (1877–1951), syna historika Josefa Emlera. Jen za Emlerova osmiletého působení (1931–1938) se fondy knihovny rozrostly o 400 000 svazků a na konci roku 1938 čítaly 1 100 000 svazků. Je třeba zmínit i personální posílení, zřízení nových pracovišť, rozsáhlé akvizice rukopisných a tištěných bohemik či výstavní činnost. Barokní areál Klementina pozvolna přestával sloužit potřebám

univerzitní výuky a podle projektu architekta Ladislava Machoně (1888–1973) byl od poloviny dvacátých let – z památkového hlediska přeci jen poněkud „brutalistně“ – přebudován pro knihovní účely. Ještě na konci třicátých let tu vedle Knihovny vysokých škol technických, Slovanské knihovny a Pedagogické knihovny stále sídlily i jiné instituce. V roce 1935 byl dosavadní název Veřejná a univerzitní knihovna pozměněn na Národní a univerzitní knihovna. Druhým rokem tu tehdy pracovala historička Emma Urbánková (1909–1992), kterou k zájmu o minulost od mládí vedl její otec, profesor Rudolf Urbánek (1877–1962), významný historik doby husitské a poděbradské. Čerstvá Pekařova disertantka ovšem netušila, že jí dějinné události vlastní badatelskou práci nadlouho znemožní a že soustavněji začne své studie publikovat až o více než deset let později.³

* Příspěvek vznikl v rámci institucionálního výzkumu Národní knihovny ČR, oblast 1: Výzkum knižní kultury.

¹ Dějinám Knihovny Národního muzea v letech 1939–1945 se nedávno věnovala VACULÍNOVÁ 2017, Moravské zemské knihovně v Brně alespoň stručně KUBÍČEK 2016, zvl. s. 50–53; Vědecké knihovně v Olomouci GLONEK 2016, zvl. s. 203–213. Vývoj knihoven po roce 1939 sleduje VEČEŘOVÁ 2017, kde citována nepočtená starší literatura. VOBORNÍKOVÁ 2016 se více zaměřila na činnost lidových knihoven. Stále nejpodrobnější jsou německá zpracování: LUFT 1989a, zvl. s. 327–338; LUFT 1989b a především RAPMUND 1993, která více výtěžila archivní prameny. Z národních kulturních institucí má okupační období nověji zpracována Národní galerie: JANATKOVÁ – VLNAS 2013.

² Zevrubnější dějiny dnešní Národní knihovny zatím nebyly zpracovány. K období 1939–1945 srov. VOIT 1990, s. 114–115; FALTYSOVÁ – HEKRDLOVÁ 2006; STROUHALOVÁ 2016, s. 5–21.

Obr. 1. Podle nařízení ředitele Jindřicha Hrozného z 9. února 1939 měli všichni zaměstnanci vyplnit prohlášení, zda jsou či nejsou židovského původu. Strohé, rukou psané prohlášení knihovníka, filozofa a žurnalisty Felixe Weltsche. Archiv Národní knihovny ČR, fond Národní a univerzitní knihovna.

K 1. lednu 1939 odešel Jan Emler na vlastní žádost do výslužby a jeho nástupcem se stal téhož roku knihovník a bibliista Jindřich Hrozný (1885–1952), jenž měl v letech 1928 až 1935 záležitosti vědeckých knihoven na starosti jako úředník nadřízeného Ministerstva školství a národní osvěty.⁴ Hned na počátku svého ředitelování musel z knihovny propustit pět zaměstnanců židovského původu. Byl mezi nimi

i někdejší přítel Franze Kafky, filozof, žurnalista a čelný představitel sionistického hnutí Felix Weltsch (1884–1964), který v Klementinu pracoval již od roku 1909.

Zatímco Hrozný realizoval ostudné usnesení druhorepublikové vlády s jistou byrokratickou precizností, Emmě Urbánkové se událost vryla nepříjemně do paměti: „Vzpomínám si na strašně trapnou situaci, kdy museli ze služeb Univerzitní knihovny odcházet jednak vdané ženy [...] a ovšem kolegové židé. [...] Odcházel také tehdy doktor Weltsch, vládce katalogu předmětového, heslového, filozof německy orientovaný, nesmírně kulturní člověk. Vím, že tehdy při této nesmírně trapné scéně nám měl trošičku za zlé snad celou historii.“⁵

Knihovna si i v protektorátní době udržela jisté výhradní postavení. Okupační správa oceňovala množství německojazyčné literatury zastoupené ve fondu, ovšem brala jako příkoří, že v knihovně bylo vedle více než stovky Čechů zaměstnáno jen pět Němců, ačkoli měla sloužit oběma pražským univerzitám.⁶ Nevyšla vstříc požadavku Německé univerzity, aby knihovna byla rozdělena na dvě samostatné instituce.⁷ Německá univerzita i pražská německá technika byly počínaje 1. zářím převzaty říšskou správou a podřízeny Říšskému ministerstvu vědy, výchovy a národního vzdělávání.⁸ Po uzavření českých vysokých škol 17. listopadu 1939 bylo i Klementinum na několik týdnů obsazeno jednotkami Waffen-SS (Zbraně SS) a knihovna zůstala uzavřena.⁹ Od počátku 1940 byla sice znovuzpřístupněna, ovšem jen studentům a učitelům Německé univerzity. Nadále byla řízena protektorátním Ministerstvem školství a jen nepřímo kontrolována příslušným oddělením Úřadu říšského protektora (později Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu), ovšem mělo dojít k personálnímu posílení stavu německých zaměstnanců a nejlépe i ke jmenování německého ředitele.¹⁰ Ještě 1941 zamýšlel Úřad říšského protektora obsadit místo generálního ředitele německým odborníkem.¹¹ Hrozný ovšem osvědčoval vůči protektorátní správě značnou loajalitu a s titulem vládního rady se nakonec ve funkci udržel až do 10. května 1945, kdy ho nahradil slavista a bibliograf Josef Bečka (1894–1955).¹² Důležitá rozhodnutí však byla v rukou dosazeného německého komisaře, jenž měl na chod knihovny a jejího českého ředitele dohlížet.

³ K životu a dílu Emmy Urbánkové BOLDAN 1993; PALEČEK 2018.

⁴ Byl mladším bratrem orientalisty Bedřicha Hrozného a absolventem Evangelické teologické fakulty v Tübingenu. Srov. VELHARTICKÁ 2015, s. 21. RAPMUND 1993, s. 74.

⁵ URBÁNKOVÁ 1988, s. 21–22. Weltschovi se nakonec v noci z 14. na 15. března podařilo ještě překročit hranice a později pracoval v Židovské národní a univerzitní knihovně v Jeruzalémě. K Weltschovi nově SCHMIDT 2010, který se jeho knihovnické kariéře věnoval jen zcela okrajově (krátké zmínky na s. 100 a 226) a písemnosti uložené v Archivu Národní knihovny ČR (dále jen ANK) nevyužil. Za pomoc při zpřístupňování archiválií děkuji PhDr. Kateřině Hekrdlové.

⁶ Národní archiv, fond Ministerstvo školství (dále jen NA, MŠ), kart. 1105, inv. č. 1542, zpráva Rudolfa Kummera, referenta pro oblast vědeckých knihoven z říšského Ministerstva vědy, výchovy a národního vzdělávání, čelného představitele nacistického knihovnictví, pořízená po jeho služební cestě do Prahy na konci jara 1939 a určená pro Helmuta Bojunga, jenž krátce působil na Úřadu říšského protektora jako vedoucí oddělení výuka a kultus: „*Gleichwohl stellt bis auf den heutigen Tag deutsches Kulturgut den Hauptbestand und zugleich den bei weitem wertvollsten Teil des Besitzes dieser Bibliothek dar. Diesen Tatsachen gegenüber hat der deutsche Element aber nur einen völlig unzureichenden Anteil an der Leitung und Verwaltung der National- und Universitätsbibliothek.*“ Na tuto nevyváženost si za Německou univerzitu ve stejné době stěžoval předseda Národně socialistického svazu docentů, biochemik Konrad Bernhauer.

⁷ Vedení knihovny odrazilo tento pokus poměrně silnou prezentací v médiích a zdůrazňovalo veřejný, a nikoliv pouze univerzitní charakter knihovny. Blíže RAPMUND 1993, s. 69–70.

⁸ Srov. kupř. MÍŠKOVÁ 1998, s. 215; MÍŠKOVÁ 2002, s. 67.

⁹ ANK, fond Národní a univerzitní knihovna, neuspořádáno, spisy řazeny chronologicky (NUK), nařízení ředitele J. Hrozného z 15. 1. 1940; zpráva poválečného ředitele J. Bečky o knihovně v době okupace z 29. 8. 1945. Dále srov. MÍŠKOVÁ 2002, s. 98.

¹⁰ NA, fond Úřad říšského protektora (ÚŘP), kart. 523, inv. č. 1520, zpráva pro státního tajemníka K. H. Franka z 18. 12. 1939. Dále srov. MOHN 2018, s. 277.

¹¹ NA, MŠ, kart. 1108, inv. č. 1542, opis listu státního tajemníka K. H. Franka z 26. 2. 1941 určeného ministerskému předsedovi A. Eliášovi.

¹² NA, MŠ, kart. 1105, inv. č. 1542, koncept zprávy Bojungova oddělení na Úřadu říšského protektora o personálních poměrech v knihovně, patrně z jara 1939, kde k osobě ředitele Hrozného připojena charakteristika: „*Dieser gilt als ziemlich loyal, gegen seine weitere Amtsführung wäre m. E. nichts einzuwenden.*“

Nejprve se jím od ledna 1940 stal Heinz Zatschek (1901–1965), profesor pomocných věd historických a středověkých dějin na Německé univerzitě v Praze, který v mládí nějaký čas působil ve vídeňské Univerzitní knihovně.¹³ Zatschek byl sice dobře školený medievista a editor, ovšem v této době již přední představitel tendenční nacistické historiografie, který svým výkladem českých středověkých dějin jednoznačně sloužil velkoněmecké propagandě. Patřil k nejpříčinnivějším prosazovatelům nacionálně socialistické orientace Německé univerzity. V Klementinu se Zatschek choval velmi arogantně, šířil kolem sebe hrůzu a chod knihovny různými nesmyslnými nařízeními spíše jen paralyzoval. Českému osazenstvu nedůvěřoval a snažil se posílit německý vliv i za cenu přijímání málo vhodných kandidátů.¹⁴ Knihovnu smělo navštěvovat jen nemnoho Čechů, kteří osobně Zatscheka požádali o vydání zvláštní legitimace. Čeští profesori a vědci proto do knihovny povětšinou raději nechodili.¹⁵ Domů půjčené knihy museli v rámci prováděné generální revize urychleně vrátit.¹⁶ Z fondu byla v průběhu roku 1940 vyřazována „závadná“ literatura (včetně veškeré moderní francouzské a anglické literatury). Nebyla ničena, ale ukládána ve speciálním oddělení zakázaných knih pod vedením spolehlivého německého knihovníka Franze Stuchlika (spolupracovníka pražské úřadovny Sicherheitsdienstu a později osobního tajemníka ministra Emanuela Moravce). Roku 1941 tuto funkci převzal původně olomoucký žurnalista a autor různých propagandistických spisků o německém etniku v českých zemích Fritz Koberg (1888–1964). Celkem bylo vyřazeno asi 50 000 svazků.¹⁷ Protože Zatschek chtěl z Prahy i kvůli neshodám s tehdejšími akademickým vedením odejít na prestižnější vídeňskou univerzitu (kde nakonec přednášel jen ve školním roce 1941/1942 a pak se znovu z Heydrichova podnětu vrátil do Prahy), byl novým německým komisařem v listopadu 1940 ustanoven Josef Becker, První ředitel Pruské státní knihovny v Berlíně.¹⁸ Nově měl nad Národní a univerzitní knihovnou dohlížet říšský odborník.¹⁹

Josef Becker (1883–1949) patřil na mnichovské univerzitě k přímým žákům profesora Ludwiga Traubeho (1861–1907), který ho přivedl k zájmu o středolatinštinou filologii. Becker se nejprve vydal na dráhu gymnaziálního profesora a přitom se věnoval rukopisnému bádání ve velkých evrop-

Obr. 2. Carl Wehmer ve své klementinské kanceláři. Archiv Národní knihovny ČR, dílčí osobní pozůstalost Carla Wehmera.

ských knihovnách. V roce 1915 připravil pro řadu Monumenta Germaniae Historica edici historiografických děl Liutpranda z Cremony. Na knihovnickou dráhu se vydal až po návratu z první světové války. Jako organizačně schopný a rozhodný pracovník se záhy vypracoval do vedení několika velkých knihoven. Od roku 1925 tak postupně působil jako zástupce ředitele Univerzitní knihovny ve Vratislavi a později jako ředitel tamní Městské knihovny, následně jako ředitel Univerzitní knihovny v Göttingenu. Osudným vrcholem Beckerovy kariéry se roku 1935 stalo jmenování Prvním ředitelem Pruské státní knihovny v Berlíně, tedy statutárním zástupcem jejího generálního ředitele.²⁰ Sídlila v monumentální účelové budově dokončené na třídě Unter den Linden těsně před první světovou válkou a svým fondem čítajícím 3 000 000 tisků a 70 000 rukopisů patřila k největším světovým knihovnám. Od roku 1925 ji až do samého sklonku války řídil renomovaný odborník Hugo Andres Krüß.²¹ Krüß ani Becker nebyli nacisté. Krüß do NSDAP vstoupil až za války v roce 1941, i z obavy, že bude nahrazen fanatickým stoupencem režimu. V literatuře se objevuje tvrzení, že tehdy tak učinil i Becker,²² ovšem podle nedávno publikovaných přehledů patřil k nemnoha ředitelům velkých německých knihoven, kteří členy NSDAP nebyli.²³

¹³ K jeho osobě DOLEŽALOVÁ 2004; daleko kritičtěji HRUZA 2008, ke komisařskému vedení Národní a univerzitní knihovny s. 711–713, a KONRÁD 2011, zvl. s. 117–119, 261–269. Dále srov. MÍŠKOVÁ 2002, zvl. s. 92 a 130.

¹⁴ ANK, fond NUK, často svérázná Zatschekova nařízení vydaná v průběhu roku 1940. Dva německé zaměstnance knihovny pověřil, aby pro jeho klementinskou kancelář opatřili dostatečně velký a důstojný portrét Adolfa Hitlera, který měl být dodavatelské firmě uhrazen až poté, co jej osobně schválí (ANK, NUK, list Emila Černaye, německého zástupce ředitele knihovny, z 22. 7. 1940). Rozsáhlá agenda ke komisařskému vedení knihovny je rovněž součástí osobního fondu Heinze Zatscheka: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd (MÚA), fond 477, kart. 19, inv. č. 789 a 790. Současně byl pověřen komisařským dozorem nad Filozofickou fakultou uzavřené české Univerzity Karlovy (Tamtéž, kart. 17, inv. č. 782, opis rozhodnutí říšského protektora z 22. 12. 1939). Zatschek si již na jaře 1938 za Německou univerzitu stěžoval, že němečtí kandidáti na uvolněná místa úředníků jsou českým vedením knihovny dlouhodobě opomíjeni a že z 41 systemizovaných vysokoškolských míst je jen pět obsazeno Němci (Tamtéž, kart. 7, inv. č. 558).

¹⁵ MÚA, fond 477, kart. 19, inv. č. 789, žádosti českých čtenářů o povolení ke studiu. Od dubna 1940 povolil Zatschek půjčování knih českým veřejným úřadům. Viz NA, MŠ, kart. 1101, inv. č. 1542, zpráva ředitele Hrozného z 17. 4. 1940.

¹⁶ NA, MŠ, kart. 1023, inv. č. 1520: Akurátní ředitel J. Hrozný ve zprávě z 9. 1. 1940 tuto akci vychvaloval, protože někteří univerzitní profesori měli prý půjčeno až 800 knih najednou a do knihovny se vrátili i svazky vypůjčené již před první světovou válkou – nejstarší výpůjčka pocházela z roku 1902.

¹⁷ ANK, NUK, počet uveden v žádosti ředitele J. Hrozného o dokončení stavební adaptace Klementina z 18. 9. 1941.

¹⁸ NA, MŠ, kart. 1108, inv. č. 1542, opis rozhodnutí říšského protektora K. von Neuratha z 12. 11. 1940.

¹⁹ Více německých knihovnických ředitelů bylo tehdy pověřováno komisařským dohledem nad činností knihoven na anektovaných územích. Becker byl pověřen komisařským vedením nejprve knihoven dislokovaných v Klementinu, později mj. i Knihovny Národního muzea. Viz VACULÍNOVÁ 2017, s. 8. K dějinám Národní a univerzitní knihovny v prvních letech okupace RAPMUND 1993, s. 69–77.

²⁰ Blíže s citacemi Beckerových odborných studií WEHMER 1964. Dále srov. SCHOCHOW 2003, s. 9.

²¹ Když Krüß na samém sklonku války viděl, jak jeho dvacetileté úsilí přišlo vniče, spáchal v poloprázdné a silně poškozené budově sebevraždu. Svými spolupracovníky byl 28. dubna 1945 provizorně pohřben přímo na vnitřním nádvoří knihovny.

²² Takto VOIGT 1995, s. 7.

²³ FLACHOWSKY 2014, s. 45, 64–65.

Protože Becker byl pracovně vázán především v Berlíně, nechal v lednu 1941 do Prahy přeložit svého mladšího kolegu Carla Wehmera a ustanovil ho svým stálým zástupcem, který fakticky přejal hlavní kompetence ředitele knihovny.

Tato jeho pozice byla roku 1943 posílena titulem „Erster Bibliotheksrat“ (První knihovní rada).²⁴ Carl Wehmer (1903–1978) byl německý paleograf a především inkunábulista. Hned po studiích nastoupil jako vědecký pracovník do komise pro bibliografii tisků 15. století Gesamtkatalog der Wiegendrucke, která byla součástí Pruské státní knihovny.²⁵ Po válce působil ve více německých knihovnách. V letech 1953–1965 byl ředitelem Univerzitní knihovny v Heidelbergu.²⁶

Becker s Wehmerem přicházeli do Prahy v temné době – připomeňme jen, že v období heydrichiády byli dva pracovníci knihovny popraveni.²⁷ Jejich hlavním úkolem byla germanizace zdejších vědeckých knihoven.²⁸ V roce 1941 bylo z rozhodnutí říšského protektora z názvu odstraněno adjektivum „Národní“ a instituce byla přejmenována na Zemskou a univerzitní knihovnu (Landes- und Universitätsbibliothek).²⁹ Tehdy zde pracovalo již dvacet osob německé národnosti – často šlo o knihovníky přeložené sem z Berlína či jiných měst v Německu.³⁰ Byl pro ně systemizován určitý počet služebních míst a byli i přednostně povyšováni. Mladší muži ovšem pracovali v Klementinu jen krátce, protože brzy zpravidla rukovali k armádě.³¹ Na sklonku války zaměstnávala Zemská a univerzitní knihovna 25 osob německé národ-

nosti, ovšem 11 z nich jich bylo na frontě.³² Becker s Wehmerem se ovšem zasazovali o platové polepšení i českých zaměstnanců, prosadili celkové personální posílení knihovny, takže zaměstnávala více než 200 pracovníků, a umožnili přitom, aby se stala útočištěm i pro osoby z uzavřených vysokých škol, zrušených institucí či pro vojáky rozpuštěné čs. armády. Některé knihovnické procesy modernizovali a rozrostlou instituci i lépe organizačně strukturovali.³³ Rozčlenění do několika velkých oddělení umožňovalo samozřejmě při malém počtu vyšších německých úředníků i účinnější kontrolu (Wehmer tak byl i vedoucím oddělení nákupu literatury). Wehmer si u českých zaměstnanců držel pověst slušného a tolerantního člověka a řadě z nich pomohl.³⁴

Státní tajemník K. H. Frank podmiňoval širší znovuoctvení knihovny dokončením „očisty“ fondu.³⁵ Becker osobní intervencí u K. H. Franka nedlouho po svém jmenování vymohl, aby spolu se sousední Knihovnou vysokých škol technických byla od poloviny února 1941 opět přístupná i českým čtenářům.³⁶ I v souvislosti s uzavřením českých vysokých škol jich ve srovnání s třicátými lety významně ubylo. Těm židovským zapovídala vstup do knihovny již od léta 1940 tabule umístěná hned u vchodu.³⁷

Především se ale oba zasloužili, aby mnohé z knihoven, které zabavilo gestapo, Sicherheitspolizei (Bezpečnostní policie) či Zentralamt für die Regelung der Judenfrage in Böhmen und Mähren (Ústřední úřad pro řízení židovské otázky

²⁴ ANK, NUK, Beckerova žádost o Wehmerovo povýšení z 15. 10. 1942. Becker v ní mj. uvádí, že Wehmer byl již od roku 1933 členem NSDAP. Dále srov. LUFT 1989a, s. 331. Wehmer ale Beckera jen zastupoval a ve funkci německého komisaře ho nenahradil, jak nesprávně uvádí STROUHALOVÁ 2016, s. 18.

²⁵ Dílo začalo tiskem vycházet r. 1925 a do vypuknutí války připravili pracovníci komise v rychlém sledu celkem 7 svazků (do písmene E).

²⁶ HENŘ 1979. K Wehmerově pražské epizodě nověji BOLDAN – URBÁNKOVÁ 2009, s. 8–9; VACULÍNOVÁ 2017, s. 8–11. Wehmer ze svého pražského období vytěžil později studii věnovanou vzácnému kovořezu 15. století, který blíže zkoumal právě v Klementinu: WEHMER 1960. Když Wehmer s rodinou utíkal na jaře 1945 z Prahy, zanechal tu vedle sbírky separátů i svou korespondenci, poznámky k odborným studiím a nástiny přednášek na Německé univerzitě: ANK, osobní fond Carl Wehmer.

²⁷ Slavista Jan Frček (1896–1942) a muzikoložka Anna Zbořilová (1907–1942).

²⁸ WEHMER 1944, s. 2: „Der deutsche Einfluß auf das Prager Bibliothekswesen ist inzwischen durch die Einsetzung eines deutschen Kommissars gesichert worden, dem jetzt in Prag die Landes- und Universitätsbibliothek, die Bibliothek der Technischen Hochschulen, die Pädagogische Bibliothek und die Bibliothek des Landesmuseums unterstehen. Zum deutschen Kommissar wurde vor seiner Berufung nach Wien Prof. Dr. Zatschek, im Herbst 1940 der Erste Direktor der Berliner Staatsbibliothek Prof. Dr. Becker bestellt.“

²⁹ NA, MŠ, kart. 1101, inv. č. 1542, opis rozhodnutí říšského protektora z 18. 8. 1941 (Národní muzeum bylo současně přejmenováno na Zemské muzeum a Národní galerie na Českomoravskou zemskou galerii). Dále srov. MOHN 2018, s. 277.

³⁰ NA, MŠ, kart. 1023, inv. č. 1520, systemizace služebních míst a přehled zaměstnanců německé národnosti z 10. 2. 1941.

³¹ ANK, NUK, seznam zaměstnanců z roku 1943 uvádí u deseti poznámku, že toho času slouží u wehrmachtu.

³² ANK, NUK, výroční zpráva nového vedení knihovny za rok 1945.

³³ WEHMER 1944, s. 2–3. ANK, NUK, Beckerovy žádosti o personální posílení, reorganizaci a možnost ponechat zkušené knihovníky ve službě i po dosažení 55. (u knihovnic 50.) roku věku určené říšskému protektorovi z 19. 11. a 13. 12. 1941; Beckerova zpráva o stavu knihovny přednesená na poradě výboru pro knihovni záležitosti Německé univerzity dne 10. 2. 1942; NA, MŠ, kart. 1108, inv. č. 1542, Beckerem spolupodepsaná žádost ředitele J. Hrozného o personální posílení určená Ministerstvu školství z 13. 11. 1941 a připojený ministerský záznam o Beckerově osobním jednání s říšským protektorem K. von Neurathem v této věci; Tamtéž, Beckerova žádost o povýšení 11 zaměstnanců z 23. 1. 1942. Becker využíval výhodu vlivné osobnosti. Navíc záležitosti vědeckých knihoven měl od 1941 na Úřadu říšského protektora a po správní reformě na Německém státním ministerstvu pro Čechy a Moravu na starosti Wolfgang von Both, předtím knihovní rada Pruské státní knihovny, jenž žádostem svého někdejšího nadřízeného vycházel vstříc. Dále srov. RAPMUND 1993, s. 79, 218.

³⁴ Osobní svědectví Emmy Urbánkové. Svědectví několika dalších pamětníků uvádí VACEK 2016, s. 40, 45, 68, 93.

³⁵ NA, MŠ, kart. 1022, inv. č. 1520, dopis státního tajemníka K. H. Franka z 22. 8. 1940; MÚA, fond 477, kart. 19, inv. č. 789, německému komisaři Zatschekovi adresované nařízení pražské úřadovny Sicherheitsdienstu z 15. 7. 1940.

³⁶ NA, MŠ, kart. 1022, inv. č. 1520, opis žádosti J. Beckera o znovuoctvení knihovny z 14. 12. 1940 určené říšskému protektorovi K. von Neurathovi, opis rozhodnutí K. H. Franka o znovuoctvení knihovny z 22. 1. 1941; kart. 1101, inv. č. 1542, zpráva ředitele J. Hrozného z 12. 12. 1940 o dokončení vyřazování „zavadné“ literatury a zpráva o zadání inzerátu do tisku o znovuoctvení knihovny počínaje 17. 2. 1941. K Beckerově osobní intervenci u K. H. Franka blíže WEHMER 1964, s. 269–270. Wehmer také otiskl (s. 280–281) velmi pozitivní posudek, který Beckerovi – jenž po válce ztratil uplatnění a až krátce před svou smrtí byl jmenován ředitelem knihovny Technické univerzity v Berlíně – vystavilo roku 1947 vedení Národní a univerzitní knihovny v čele s J. Bečkou: „Von Anfang an haben Sie Ihr Amt in korrekter und humaner Art geführt. Sofort nach Übernahme Ihres Amtes haben Sie gegen die Diskriminierung der tschechischen Benutzer gekämpft und unter persönlich gefährlichen Einsatz vom damaligen Staatssekretär Frank die Wiederzulassung der tschechischen Benutzer durchgesetzt. Sie haben sich persönlich dafür eingesetzt, daß die von der Gestapo beschlagnahmten Bibliotheken [...] in der National- und Universitätsbibliothek untergebracht und gerettet werden konnten. Nach Beendigung des Krieges wurden diese Bibliotheken ihren Besitzern zurückgestellt.“ Dále srov. LUFT 1989a, s. 332.

³⁷ NA, MŠ, kart. 1022, inv. č. 1520, mladší zpráva ředitele J. Hrozného o umístění této tabule z 4. 2. 1942. K počtu čtenářů RAPMUND 1993, s. 94.

v Čechách a na Moravě), nebyly buďto zničeny, anebo rozchváčeny německými pohlaváry, ale odvezeny do Klementina a ponechány tu povětšinou jako samostatné celky.³⁸ Becker argumentoval, že má za úkol vybudovat v Praze velkou moderní knihovnu, jež bude po válce zázemím především pro výzkum německého osídlení ve střední a východní Evropě.³⁹ V Zemské a univerzitní knihovně byly deponovány knihovny řady zrušených institucí – knihovna Ústavu T. G. Masaryka, jíž hrozilo, že skončí včetně osobní prezidentovy knihovny ve sběru starého papíru, Ministerstva zahraničních věcí, Ministerstva národní obrany, Národního shromáždění, dále knihovny benediktinského kláštera v Emauzích, kláštera Milosrdných bratří či Řádu maltézkých rytířů. Přičleněna k ní byla dříve samostatná a ostře sledovaná Slovanská knihovna (sídlicí ovšem rovněž v objektu Klementina). Svou úlohu tu jistě hrála nejen láska ke knihám, ale i osobní prestiž obou berlínských knihovníků. Knihovna se od roku 1933, kdy měla ve fondu 800 000 svazků, rozrostla do roku 1944 na 2 200 000 svazků a stala se tak čtvrtou největší knihovnou v „celoříšském“ srovnání.⁴⁰

V roce 1941 okupační správa zabavila veškerý majetek Maxmiliánu Lobkowiczovi, jenž za války působil ve funkci vyslance československé exilové vlády v Londýně. Na zámku v Roudnici nad Labem vznikla pobočka Nacionálně politického výchovného ústavu Sudety s hlavním sídlem na nedalekém zámku v Ploskovicích (Nationalpolitische Erziehungsanstalt Sudetenland – v síti elitních internátních škol NPEA se měly vzdělávat budoucí vůdcovské vrstvy). Lobkovická knihovna byla v létě 1942 převezena do Klementina. Když Wehmer zjistil, že nejcennějších kodexů se mezitím zmocnili velitelé z SS, nezalekl se a po bouřlivém „jednání“ je ve svém voze přivezl do Prahy. Velitel ploskovicke-roudnické školy SS-Obersturmführer Herbert Kaebnick si společně s hlavním říšským inspektorem škol NPEA, SS-Obergruppenführerem a později generálem zbraní SS Augustem Heißmeyerem, na Wehmera stěžovali přímo u K. H. Franka a dodatečně požadovali, aby nejcennější středověké kodexy a vybrané inkunábule (kupř. první vydání stěžejních děl klasické literatury) byly ponechány na zámku a začleněny do jakéhosi školního kabinetu. Wehmerovi se však nakonec podařilo prosadit, aby největší zámecká knihovna v zemi zůstala uchována jako celek.⁴¹ Německý komisař Becker a jeho zástupce Wehmer museli paradoxně namísto pasivního českého ředitele hájit, aby i některé části klementinského historického fondu nebyly vydány mimo území Protektorátu.⁴²

Jakmile se plány na vytvoření germanizované nacionálně socialistické Evropy počaly trhat a situace na pozemní frontě i ve vzdušném prostoru se obracela v neprospěch Říše, stávalo se slovo „die Bergung“ (záchrana) stále frekventovanější

nejen v muzeích a galeriích, ale také ve velkých knihovnách. I vzhledem k personálnímu propojení postačí připomenout postupnou evakuaci fondů Pruské státní knihovny. Ještě krátce před vyhlášením války byly v létě 1939 rukopisné cimbélie umístěny do podzemních pancéřových trezorů v protější ministerské budově. Vlastní evakuace fondů z Berlína započala roku 1941, kdy hlavní budovu zasáhla první bomba. Jednalo se převážně o rukopisy, inkunábule a další vzácné sbírky. Ve druhé fázi byl od léta 1942 evakuován daleko větší objem knih – především vzácné tisky i některá běžná knihovní oddělení. V obou případech se knihy ukládaly pečlivě zabalené do beden a vyhotovovaly se jejich doprovodné inventární seznamy. Každý „Bergungsdepot“ pojmul 200 až 300 beden, v nichž bylo vždy kolem 200 svazků. Do léta 1943 tak bylo z budovy odvezeno na 800 000 svazků, tedy necelá třetina fondu. Vedle nákladních aut začaly být knihy stále více převáženy na větší vzdálenosti i nákladními vlaky. Ve třetí fázi se po ničivých náletech na německá města, zničení některých velkých knihoven a zintenzivnění náletů i na Berlín přistoupiilo k evakuaci prakticky všech signaturových oddělení, která byla ještě zrychlena poté, co hlavní budova byla na přelomu 1943/1944 těžce poškozena zásahy bomb. Knihy se nyní vozily jen volně uskladněné ve vagonech. Při jejich nakládání museli pomáhat studenti, vojáci i váleční zajatci.

O rok později tak v budově na třídě Unter den Linden prakticky žádné knihy nezůstaly. Běžný provoz byl již zastaven a „Bergung“ bylo upřednostněno před „Benutzung“. Svazky Pruské státní knihovny byly pro umenšení rizika rozptýleny do 30 provizorních depotů – především na stavebně mohutné hrady a zámky či do klášterů a důlních děl v různých částech Německa.⁴³ Jeden z nich ležel v tehdejší Sudetské župě. Přinejmenším 350 000 svazků nalezlo na jaře 1944 úkryt v premonstrátském klášteře Teplá u Mariánských Lázní. Byly převáženy nejprve lodí do Ústí nad Labem a potom přeloženy na 23 nákladních vagonů.⁴⁴ První ředitel Becker byl právě jednou z hlavních osob, které měly výběr vhodných lokalit i logistiku složité operace na starosti. Zkušenosti Pruské státní knihovny se promítly v „Richtlinien zur Sicherung von Bibliotheksgut vor Luftangriffen“ (Směrnice pro zabezpečení knihovního materiálu před nálety) z roku 1942. Měly se jimi řídit i další velké knihovny v Říši, které začaly roku 1942 s ukládáním především svých historických fondů do beden a jejich odvozem do předem vybraných lokalit na venkově.⁴⁵ Zatímco vídeňská Univerzitní knihovna odvezla na přelomu let 1943 a 1944 prakticky celý fond v převázaných balících na různé dolnorakouské zámky, využila Rakouská národní knihovna především mohutná sklepení pod vídeňským Hofburgem, svým sídlem, do nichž

³⁸ NA, MŠ, kart. 1105, inv. č. 1542, kupř. Wehmerova žádost z 30. října 1942 a následná korespondence o přidělení knihovny právníka Karla Hartmanna zabavené jako židovský majetek, jejíž součástí byla velká část cenné knihovny zemřelé operní pěvkyně Emy Destiniové.

³⁹ LUFT 1989a, s. 333–335. Dále srov. CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ 1945/1946, s. 303.

⁴⁰ Jak vyzdvihuje WEHMER 1944, s. 3. Dále srov. RAPMUND 1993, s. 80–85; DOLEŽAL 1996, s. 119; MOHN 2018, s. 277–278.

⁴¹ Blíže s odkazy na prameny BOLDAN – URBÁNKOVÁ 2009, s. 9–10.

⁴² ANK, archiv oddělení rukopisů a starých tisků, neuspořádáno (ORST), kart. 24, rukopisný koncept zprávy E. Urbánkové o činnosti za okupace, pořízený asi krátce po skončení války, kde k osobě ředitele Hrozného připojila v této souvislosti charakteristiku „neschopný“. K pozdějším evakuacím historických fondů se stavěl odmítavě se zdůvodněním, že „stojí mnoho peněz“.

⁴³ Zevrubně VOIGT 1995, zvl. s. 6–41; SCHOCHOW 1989; SCHOCHOW 2003. Dále srov. KUDELSKI 2016.

⁴⁴ Blíže VOIGT 1995, s. 136–137; SCHOCHOW 2003, zvl. s. 152–157. Bez znalosti obou předešlých titulů STROUHALOVÁ 2017, s. 9–10.

⁴⁵ Pro lipskou Univerzitní knihovnu srov. DÖRING 2011/2012.

přestěhovala i slavný Prunksaal. Vůbec nejcennější kodexy odvezla až v lednu 1945 mimo Vídeň.⁴⁶ I vedení Zemské a univerzitní knihovny v Praze muselo věnovat stále větší prostor evakuaci nejcennějších fondů mimo Prahu.

V čele rukopisného oddělení stála Flora Kleinschnitzová (1891–1946), knihovnědkyně a literární historička, od roku 1929 docentka dějin české literatury na pražské Filozofické fakultě. Do knihovny nastoupila roku 1919 a záhy se (r. 1920) stala vedoucí nedávno předtím zřízeného rukopisného oddělení. Významně se v meziválečném období zasloužila o rozšíření historických sbírek, především nákupy větších knihovnických celků na aukcích. Intenzivně se zabývala výzkumem česko-švédských kulturních styků a studiem bohemik ve švédských knihovnách. Na podzim 1941 prodělala mozkovou mrtvici a do knihovny již nedocházela.⁴⁷ V čele malého oddělení stanula Emma Urbánková a vedla jej pak skoro čtyři desetiletí (do r. 1979).⁴⁸ Po zrušení českých vysokých škol tu (až do r. 1946) pracoval historik Rudolf Holinka (1899–1953), jehož úkolem byla vedle služeb v čítárně katalogizace sbírky listin z klášterů sekularizovaných v době Josefa II.⁴⁹ Vedle dvou pracovníků fotolaboratoře, jež byla součástí oddělení, a několika pomocných pracovníků tu v letech 1942 až 1944 pracovala ještě knihovnice Věra Hofmannová-Jirkovská (1910–?) a v letech 1943 a 1944 orientalista a syn emeritního ředitele knihovny Miloš Borecký (1903–1954). V roce 1940 v oddělení krátce pracoval mladý německý historik, opavský rodák Josef Bujnoch (1915–2009), ale před svým odvedením k armádě stihl zpracovat asi jen třicet rukopisů pražské lobkovické knihovny.

V době uzavření českých vysokých škol se rozlehla rukopisná čítárna (v prvním patře nad někdejší profesorskou čítárnou, dnes bufetem) stávala místem, kde se přední historikové a literární historikové scházeli nejen k badatelské práci.

Atmosféru později popsala historička a editorka Milena Linhartová (1900–1989) ze Státního historického ústavu vydavatelského, která sem chodila studovat právě středověké listiny, v doslovu ke sborníku k padesátinám profesora Rudolfa Holinky: „*A tu nastaly dlouhé týdny práce v rukopisném oddělení, kde se tehdy scházela jen skupina pracovníků, jejichž všechna jména lze nalézt v tomto slavném sborníčku [Bohumil Ryba, Josef Vašica, Václav Vojtíšek, Antonín Škarka, Jan K. Vyskočil, F. M. Bartoš, Karel Hrdina, Jaroslav Kadlec, Rudolf Urbánek, František Šimek, František Ryšánek, Antonín Novotný]. Práce velké a spěšné [...], zpestřené pravidelným kafičkem v deset hodin, které s nepochopitelnou virtuozitou vařila z pravé melty dr. Urbánková a při níž se vyměňovaly všechny nejnovější zprávy, načerpané z radia i domácí šušky. Posezení o to půvabnější, že bylo za stěnou, chráněno alespoň z jedné strany proti přepadu nepřátel, jež jsme měli seřazeny podle stupně nebezpečnosti: nejmen-*

Obr. 3. Skupina badatelů v rukopisné čítárně. Milena Linhartová, autorka vzpomínky, stojí před dveřmi do studovny a hovoří s historikem a archivářem, profesorem Václavem Vojtíškem, nalevo od ní stojí husitolog F. M. Bartoš. Kolem r. 1942/1943. Archiv Národní knihovny ČR, fond archiv oddělení rukopisů a starých tisků.

ším byla Katinka [Elisabeth von Kathen, pracovnice Gesamt-katalogu der Wiegendrucke, která se tehdy spolupodílela na pasportizaci sbírek tisků 15. století v Protektorátě], po ní sám Wehmer (ti neuměli česky a naši rychle mluvěj by neporozuměli), horší byla Andrejeva, která se dala slavnostně překřtít na „Andrejew“ [...], ale daleko nejhorší bylo strašidlo, jehož jméno už si nevzpomínám, ale které vskutku budilo hrůzu jak zevnějškem, tak hlavně tím, že bylo opravdu zlé a umělo česky. Chodilo na štěstí až od devíti hodin, takže bylo ráno možno alespoň bleskem přehlédnout situaci [...]. Jinak dlužno konstatovat, že prof. Holinka vynikal velkou obětavostí, s níž odbýval bezohledně badatele, kteří nás rušili při těchto milých posezeních, a jež se zejména ukázala při domácí oslavě invaze, při níž Katinka, zlákována vůni tentokrát slavnostní pravé kávy, k nám chtěla proniknout – po kterýchžto trudných zkušenostech se pád Paříže a Bratislavy raději slavil u Urbánků [prof. Rudolf Urbánek bydlel společně s dcerou Emmou v blízké Břehové ul.].“⁵⁰

Do oddělení byli postupně jako dohlížitelé posíláni němečtí zaměstnanci či kursisté, ale podle svědectví Emmy Urbánkové až na dvě výše zmíněné osoby žádné udání nikdy neučinili: „*Velmi nepříjemná byla dr. [Margarethe] Steiner, která nás opravdu hlídala a jistě donášela. Nejhorším případem byla dr. Andrejeva (od 16. 2. 42 do 31. 1. 43), která již v dubnu se přihlásila k Němcům, mluvila s námi jenom německy a žádala, aby její jméno bylo opraveno na Andrejew. [...] Všem v oddělení hrozila udáním na gestapu, nejvíce dr. Hofmannové a mně, což mohlo být v době aféry Heydrichovy velmi nepříjemné. Nějaké udání na nás podala dr. Beckerovi či Wehmerovi, kteří mi o něm sami řekli a sdělili mi také, že informovali gestapo o jejím zdravotním stavu, aby*

⁴⁷ CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ 1947.

⁴⁸ I pro svou někdy dosti rezoltní povahu si od přátel vysloužila přezdívku „Emma regina“. Zprvu komisařka, od března 1944 vrchní komisařka Zemské a univerzitní knihovny: ANK, NUK, opis jmenovacího dekretu z 25. 2. 1944; fond ORST, karton 24, rukopisný koncept zprávy E. Urbánkové o činnosti za okupace.

⁴⁹ Sbírkou listin byla roku 1950 delimitována do dnešního Národního archivu a tvoří jádro fondu Archivy zrušených klášterů.

⁵⁰ *Nugae historicae et litterariae Rudolpho Holincae Svinensi dedicatae. Pragae, typis Clementinis, factore Carolo Errore alias Chyba, A. D. MCXLIX.* Sborník, který s pomocí Karla Chyby uspořádala svému někdejšímu kolegovi Emma Urbánková, nemohl roku 1949 již vyjít tiskem (ANK, ORST, kart. 14, strojopis sborníku).

Obr. 4. Pohled do provizorní trezorové místnosti ve sklepení pod Klementinem. Bedny s převážně rukopisnými ciméliemi. Na regálech podél stěn uložena sbírka inkunábulí, často objemných tisků vydaných před rokem 1501. Asi září 1939. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

*tam vážně žádné její podání nebrali. Protože nás potom takřka fyzicky ohrožovala, byla odstěhována do samostatné kanceláře [...].*⁵¹

Fondy rukopisného oddělení byly od roku 1931 uloženy v trezorových místnostech zbudovaných během rekonstrukce v severním traktu Klementina.⁵² V jednom z trezorů byla instalována stálá a až do roku 1939 veřejně přístupná výstavka zhruba stovky nejceněnějších iluminovaných kodexů českého i cizího původu.⁵³ Na počátku okupace tu vedle menších sbírek bylo uloženo asi 5 500 rukopisů, 1 600 listin, 2 000 svazků inkunábulí, 2 700 starých tisků a 3 300 drobných starých tisků.⁵⁴ Jednalo se pouze o nevelký výběr starých tisků, zaměřený především na bohemikální produkci. Jejich větší část (kolem 125 000) stála na běžných signaturových odděleních ve skladištích. V reakci na vypuknutí války bylo dne 1. září 1939 přemístěno 190 nejcenějších památek do provizorní trezorové dvoumístnosti v podzemní části Klementina (pod dnešním bufetem) a 8. a 11. září k nim dodatečně připojeno dalších 223 svazků – vedle iluminovaných kodexů z výstavky i další rukopisné cimélie a malý výběr starých tisků. Celkem byly uloženy v 11 rozměrných a vyplechovaných bednách.

První bedna obsahovala jako č. 1 *Kodex vyšehradský*, jako č. 2 *Homiliář opatovický* a jako č. 3 *Ostrovský žaltář*. Do dřevěných regálů podél stěn byla snesena rozsáhlá sbírka inkunábulí (až na maloformátové inkunábule, které byly v dalších šesti bednách). Výběr památek i vlastní přemístění měla již na starosti Emma Urbánková.⁵⁵ Uzavřená sklepní prostora zůstala nepovšimnuta, když oddíly SS po 17. listopadu prohlížely celou budovu a vnikly i do trezorových místností v prvním poschodí. Ve sklepení zůstaly cimélie až do roku 1943, vyloučeny přitom z půjčování.⁵⁶

V září 1942 rozeslal Úřad říšského protektora do vědeckých knihoven výše zmíněné Směrnice.⁵⁷ Určovaly, že v případě ohrožení je nutno přednostně zachránit jedinečné a nenahraditelné knihy – především rukopisy, inkunábule a jiné rané tisky či různé historické sbírky (kupř. knižních vazeb, hudebnin apod.), z mladších fondů především vydání dochovaná v malém počtu výtisků společně se sbírkami specifickými pro tu kterou knihovnu, především s regionální literaturou. Měly být odvezeny na více míst v oblastech málo ohrožených případnými nálety a vzdálených od větších měst či průmyslových objektů. Jako vhodná evakuační místa byly doporučovány především objekty zámků či klášterů. Nesměly být příliš vlhké, přitom požárně pokud možno bezpečné a dopravně dostupné. Upřednostňovány byly ty, v jejichž blízkosti stál jiný objekt (kostel, škola, tělocvična atd.), kam v případě požáru bylo možné knihy přestěhovat. Uskladněné knihy měly být pod stálým dohledem zjednané místní osoby a pravidelně je měl spolu s vlhkostí kontrolovat i zaměstnanec knihovny. Cenné svazky, pečlivě zabalené do papíru, bylo zapotřebí převážet ve větších, průběžně pročišlovaných bednách, opatřených názvem knihovny.

Na podzim 1942 rozhodl německý komisař Becker, že trezorové fondy Zemské a univerzitní knihovny budou evakuovány na bezpečné místo mimo Prahu. Jak po válce vzpomínala Emma Urbánková, „*tehdy se rukopisné oddělení měnilo k nepoznání – v trezorech byly samé bedny, balící papíry a evakuační seznamy, prázdnily se regály [...]*“.⁵⁸ Nejcenější kodexy byly narychlo fotografovány. Knihy byly ukládány do rozměrných beden opatřených názvem instituce a pro každou se zhotovil poměrně podrobný inventář. Průběžně s těmito inventáři vznikala i signaturová konkordance evakuovaných knih s odkazy na čísla beden, v nichž se dané svazky nacházely. Bedny se následně uzavřely pomocí visacích zámků a zapečetily.⁵⁹

⁵¹ ANK, ORST, kart. 24, rukopisná zpráva E. Urbánkové o její činnosti za okupace, pořízená asi krátce po skončení války. Ruská emigrantka, byzantoložka Marie Alexandrovna Andrejeva, pracovala původně ve Slovanské knihovně a nakonec skončila v psychiatrické léčebně. Srov. VACEK 2016, s. 44.

⁵² NA, MŠ, kart. 1104, inv. č. 1542, zpráva ředitele J. Emlera z 11. 7. 1931 o přestěhování rukopisů, inkunábulí a dalších historicky cenných sbírek do právě dokončených trezorových místností.

⁵³ KLEINSCHNITZOVÁ s. a. Jejím základem byl výběr cimélií, který provedl na počátku století Josef Truhlář (TRUHLÁŘ 1903), kustod Veřejné a univerzitní knihovny a autor katalogů českých a latinských rukopisů, a který byl rozhojněn jak o vzácné svazky z původního fondu, tak o svazky z historických knihoven zakoupených v meziválečném období. K dějinám rukopisného fondu dnešní Národní knihovny, jeho správě a zpřístupňování blíže MAREK 2007.

⁵⁴ ANK, ORST, kart. 25, zpráva o činnosti oddělení v roce 1941.

⁵⁵ NA, MŠ, kart. 1103, inv. č. 1542, žádost ředitele J. Hrozného z 22. 9. 1942 o další stavební úpravy jen provizorně adaptované sklepní místnosti; ANK, NUK, rok 1939, celkový signaturový seznam knih i podrobné inventáře knih uložených v jednotlivých bednách. Do sklepních prostor byly cimélie na krátkou dobu přemístěny již v době mnichovské krize, jak dokládá důvěrná zpráva generálního ředitele J. Emlera z 30. 9. 1938 (NA, MŠ, kart. 1101) i pozdější interní záznam ředitele J. Hrozného z 30. 1. 1939 (ANK, NUK).

⁵⁶ ANK, NUK, vyhláška ředitele J. Hrozného o jejich nepřístupnosti z 20. 9. 1939; ORST, kart. 28, sdělení vedoucí F. Kleinschnitzové pro badatele z 9. 3. 1941; kart. 25, „Verzeichnis der den Schutzmaßnahmen der Reichsluftfahrtministers unterliegenden Werke der NUB“. Dále srov. URBÁNKOVÁ 1945/1946, s. 98.

⁵⁷ NA, MŠ, kart. 1023, inv. č. 1520, jeden výtisk Směrnice odeslán s průvodním dopisem z 12. 9. 1942 i na Ministerstvo školství.

⁵⁸ URBÁNKOVÁ 1945/1946, s. 99.

⁵⁹ ANK, ORST, kart. 11, 12, 13, inventární seznamy a protokoly o předání; NUK, kart. značený „Evakuace knihovny“. Některé evakuační bedny (široké asi 130 cm) se ještě kolem roku 2000 nacházely v půdních prostorách Klementina. Byly však všechny zlikvidovány.

Obr. 5. Dva zřízenci, kastelán Karlštejna Jindřich Sechert (?), Emma Urbánková a pracovník rukopisného oddělení, fotograf Bohumil Herejk (?) na purkrabském dvoře u druhé hradní brány. Asi jaro 1943. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

Úkrytem pro nejvzácnější knižní památky se měl stát hrad Karlštejn – včetně těch uložených od září 1939 ve sklepení (tam snad po celou dobu války zůstala velká část sbírky inkunábulí). Podle svědectví Emmy Urbánkové doporučil Karlštejn jako vhodné místo profesor Josef Cibulka (1886–1968), historik umění a tehdejší ředitel Českomoravské zemské galerie, jež na hrad rovněž odvážela část svých sbírek.⁶⁰ Hradu založenému Karlem IV. dala konečnou podobu až rozsáhlá puristická přestavba prováděná pod vedením architekta Josefa Mockera od r.1887 až do jeho smrti v roce 1899, jež odstranila mladší stavební úpravy. Nejvíce se dotkla Císařského paláce a zvláště purkrabství, nahrazených zčásti pseudogotickými novostavbami.⁶¹ Karlštejn jako majetek bývalé Koruny české byl udržován nákladem státu, konkrétně Ministerstva veřejných prací. Od roku 1918 byl spravován čtyřčlenným Správním výborem, ve kterém ovšem za okupace zůstal jediný Čech. Správní výbor jmenoval správce hradu (kastelána), jímž byl v letech 1939 až 1947 štábní kapitán ve výslužbě Jindřich Sechert. Hrad zůstal zpřístupněn veřejnosti po celou dobu druhé světové války a ročně jej navštívilo více než padesát tisíc návštěvníků.⁶²

Správní výbor hradu Karlštejn souhlasil na svém zasedání 15. května 1943, aby zde Zemská a univerzitní knihovna v Praze uložila své trezorové fondy (rozhodnutí patrně předcházelo starší ústní ujednání). Již v červenci 1942 vydal Správní výbor souhlas, aby si Uměleckoprůmyslové muzeum na hradě uložilo 42 beden s nejcennějšími exponáty ze sbírky skla a porcelánu.⁶³ Přístup k bednám Zemské a univerzitní knihovny měli a případné odpečetění směli provádět jen ředitelství pověřeni úředníci. Vždy se museli prokázat zvláště vydanou plnou mocí. Správě hradu neměly vzniknout žádné

Obr. 6. Stěhování beden do purkrabství na Karlštejně. Asi jaro 1943. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

další náklady a knihovna měla převzít náklady na vytápění daných prostor

Prvních šest beden bylo na Karlštejn přivezeno 20. května 1943. Bedna označená číslem I opět obsahovala vůbec nejcennější památky – *Vyšehradský kodex*, *Sedlecký antifonář* či kupř. *Pasionál abatyše Kunhuty*. Do konce roku bylo na hrad převezeno 52 evakuačních beden (značených římskými čísly). Do jedné bedny se vešlo i přes 100 svazků. Zejména v případě objemných rukopisů daleko méně (kupř. do bedny č. XXVIII se vedle olbřimího *Lobkovického graduálu* vměstnal již jen podobně rozměrný *Kutnohorský graduál*, do bedny č. XXX vedle *Staroměstského graduálu* pouze jediný další kodex). Auto většinou převáželo šest beden a správa hradu vždy potvrdila jejich převzetí. Byly v nich uložené především středověké rukopisy klementinského fondu i roudnické lobkovické knihovny, české inkunábule a poměrně úzký výběr z dalších raných tisků. Ukládaly se po dvou na sobě do přízemní klenuté místnosti v budově purkrabství.

Evakuace trezorových fondů na Karlštejn pokračovala od jara 1944. Protože rozlehlá přízemní místnost na purkrabství byla již zaplněna a původně nabízené místnosti v přízemí Velké věže byly zase vlhké, knihy se nakonec ukládaly přímo do Kaple sv. Kříže v jejím druhém patře, ústředního posvátného prostoru hradu, určeného původně pro uložení říšských, později českých korunovačních klenotů. Do konce roku bylo na Karlštejn převezeno v 58 menších bednách značených arabskými čísly přes 4 000 svazků – především šlo o bohemikální tisky 16. až 19. století, ale také o část příruční knihovny s cennou sbírkou zahraničních katalogů rukopisů, faksimilí a paleografických děl. Knihy byly z beden vyjímány a ukládány do historických truhlic značených písmeny A až O, v nichž dříve býval uložen korunní archiv.⁶⁴

⁶⁰ ANK, ORST, kart. 25, strojopisná zpráva E. Urbánkové o evakuaci asi z let 1945/1946.

⁶¹ Kupř. MENCLOVÁ 1946, s. 54–55; MENCLOVÁ – DVOŘÁKOVÁ 1966, s. 47; KUBŮ 1999, s. 7.

⁶² KUBŮ 2010, s. 61. Podle rozhodnutí Správního výboru z 10. listopadu 1943 měli být průvodci poučeni, že uskladňování cenných sbírkových předmětů je prováděno tajně a neměli o něm před návštěvníky hovořit. Ostatně ani v písemnostech správy hradu nejsou o jeho průběhu prakticky žádné zprávy – pouze výjimečně v souvislosti se zaváděním nových protipožárních opatření (NA, SPS, kart. 236 a 237, inv. č. 229).

⁶³ NA, fond Státní památková správa (SPS), kart. 236, inv. č. 229. Část sbírek sem převezlo i Zemské muzeum (výběr z numizmatických sbírek a předmětů Náprstkova muzea). Srov. KUBŮ 2010, s. 62.

⁶⁴ Pro uložení fondů Zemské a univerzitní knihovny užito asi deset z nich. Viz ANK, ORST, kart. 8, situační pláněk kaple s rozmístěním truhlic a přiložený rozpis jejich obsahu s příslušnými čísly beden.

Obr. 7. Emma Urbánková (nalevo) a Dora Maixnerová (napravo) při stěhování beden v Kapli sv. Kříže. Dřevěný rumpál, o který se E. Urbánková opírá, byl součástí nákladní lanovky sloužící k vytažování beden z předhradí do okna ve 2. patře Velké věže. Asi 1944. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

Na konci roku si Zemská a univerzitní knihovna zajistila převoz asi deseti beden, které obsahovaly 181 rukopisných cimélií knihovny pražské metropolitní kapituly a na 340 tamních inkunábulí. Správa hradu 14. prosince 1944 převzala i bednu, která obsahovala nejvýznamnější kapitulní cimélie v čele s *Fragmentem evangelia sv. Marka* a iluminovanými evangeliáři z 9. a 11. století, tedy kodexy Cim 1, Cim 2, Cim 3, které patří k nejcenějším knižním památkám chovaným na našem území.⁶⁵ Zda se ještě vměstnaly na purkrabství, není z dochovaných archivních písemností zřejmé.

Počátkem roku 1945 naplnila Emma Urbánková ještě několik dalších beden, ale ty „zůstaly již v Klementinu, protože na silnici hrozilo ostřelování hloubkovými letci“.⁶⁶ Na Karlštejn tak bylo vedle sbírky listin převezeno celkem 12 000 knih Zemské a univerzitní knihovny, z toho asi 3 160 rukopisů.⁶⁷ Celkem bylo vypraveno 16 transportů, které zajišťovala spediční firma Jan Brandejs.⁶⁸ Každý z transportů doprovázela Emma Urbánková spolu s dalším úředníkem knihovny. Nejčastěji se převozů zúčastnil knihovník a tehdy již renomovaný básník Vilém Závada (1905–1982), jenž za okupace působil jako tajemník ředitele Jindřicha Hrozného, dále knihovník, překladatel a divadelní kritik Jan Sajic

Obr. 8. Automobil naložený kovovými knižními regály před vchodem do velkého konventu ve Zlaté Koruně. Asi z let 1943/1944. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

(1894–1951), knihovník, sociolog, později představitel marxistické pedagogiky a na počátku normalizace děkan Filozofické fakulty Karlovy univerzity Karel Galla (1901–1987) či mladší knihovnice, autorka popularizačních prací z fyziky Dora Maixnerová-Volfová (1913–1974). Dvojici vyšších úředníků doprovázel pomocný personál (z pracovníků rukopisného oddělení především fotografové Bohumil Herejk a Josef Andrlík). Uskladněné předměty byly na hradě pod stálou ostrahou, na niž společně přispívaly instituce, které sem převezly své sbírky.⁶⁹

Od října 1943 začaly být evakuovány i běžné fondy. Jak již bylo zmíněno, větší část starých tisků z let 1501–1800 se stále nacházela ve věčně členěném univerzálním fondu. Jistým paradoxem Němci nařazené evakuace tak bylo, že zatímco jazykově české staré tisky byly spolu s trezorovými fondy již odvezeny do bezpečí Karlštejna, velká část jazykově německých tisků vydaných po roce 1500 zůstávala v běžných skladištích stále v Klementinu. Jako vhodný „Bergungsdepot“ byl nejprve vyhlédnut mohutný klášter ve Zlaté Koruně, který od doby josefínských sekularizací patřil hlubocké větvi Schwarzenbergů, ovšem 1940 jí byl zabaven. Ležel ještě na území Protektorátu, v řídké osídlené krajině a dostatečně vzdálen od industriálních objektů.⁷⁰ Stěhování probíhalo pod dohledem úředníků Zemské a univerzitní knihovny. Knihy byly včetně závěsných kovových polic převáženy v krytých vagonech do tehdy hraničního nádraží Goldenkron – Zlatá Koruna a dále auty do dva kilometry vzdáleného objektu kláštera.

⁶⁵ ANK, NUK, potvrzení o převzetí beden s kapitulními ciméliemi Správou hradu Karlštejn z 14. 12. 1944 a inventární seznamy; ORST, kart. 12 a 13, potvrzení o převzetí knih Zemskou a univerzitní knihovnou z 16. a 28. 11. 1944, inventární seznamy jednotlivých beden a potvrzení o vrácení evakuovaných knih Metropolitní kapitule z 15. 5. 1947.

⁶⁶ ANK, ORST, kart. 31, strojopisná zpráva E. Urbánkové o činnosti oddělení za rok 1945.

⁶⁷ ANK, ORST, kart. 31, strojopisná zpráva E. Urbánkové o činnosti oddělení za rok 1945; NA, SPS, kart. 237, inv. č. 229, poděkování Emmy Urbánkové Správnímu výboru ze 4. dubna 1946.

⁶⁸ ANK, ORST, kart. 8, E. Urbánkovou vedený sešit s německy psaným přehledem 16 transportů, obsahujícím datum, jména členů doprovodu, s čísly převážených beden a údaji o naměřených hodnotách vlhkosti na purkrabství i v kapli. V téže sešitě již česky vedený přehled transportů zpět do Prahy od června do prosince 1945.

⁶⁹ ANK, NUK, žádosti ředitele J. Hrozného o dotaci na tuto ostrahu z 25. 2. 1944 a 31. 1. 1945.

⁷⁰ NA, MŠ, kart. 1108, inv. č. 1542, rozhodnutí německého komisaře J. Beckera z 8. 10. 1943. Becker s Wehmerem si budovu velkého konventu den předtím sami prohlédli. Při přepravě kovových polic s knihami pomáhal i rozměrný dvoukolák asi z konce 19. století, který sem pracovníci knihovny dopravili vlakem a po válce jej tu již zanechali. Dvoukolák s připevněnou dvoujazyčnou cedulí Zemské a univerzitní knihovny je v objektu kláštera dodnes zachován. Za laskavé upozornění děkuji Mgr. Jindřichu Špinarovi, vedoucímu odd. rukopisů a starých tisků Jihočeské vědecké knihovny.

Obr. 9. Nádraží v Pohledu. Překládání knih z vagonu na kravami tažený valník. Asi z let 1943/1944. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

Do konce léta 1944 sem bylo v 34 vagonech převezeno 378 000 svazků. Jednalo se o konzervační fondy někdejší Národní knihovny, tehdy přejmenované na Archiv česko-moravského písemnictví (Archiv für böhmisch-mährisches Schrifttum), dále především o fondy zabavených knihoven včetně knihovny roudnických Lobkoviců (až na rukopisy a inkunábule, které byly odvezeny již předtím na Karlštejn) či emauzských benediktinů. Na konci války bylo v Zlaté Korumě celkem uloženo na 400 000 svazků. Vždy jeden zaměstnanec tu na uskladněné knihy dohlížel.

Na počátku podzimu 1944 byly odváženy první tři vagony na další „Bergungsdepot“ v Pohledu u Havlíčkova Brodu.⁷¹ Někdejší cisterciácký konvent přestavěný na zámek vlastnila hraběnka Klotilda Festeticsová, na jejíž majetek byla uvalena nucená správa. Do Pohledu bylo přemístěno v devíti vagonech 60 000 svazků včetně historicky významné pražské lobkovicové knihovny (zakoupené na konci dvacátých let československým státem pro Věřejnou a univerzitní knihovnou) či signaturová oddělení s teologickými obory, která stála na regálech v Barokním knihovním sále Klementina a kde převažovaly staré tisky. Knihy se převážely po železnici do stanice Frauenthal – Pohled. Jak dosvědčují fotografie, z nádraží k zámku byly převáženy na valnicích tažených kravami.

Posledním mimopražským depotem knih Zemské a univerzitní knihovny se stal zámek Kinských v Horažďovicích. Zámek doporučil profesor Karl Friedrich Kühn (1884–1945), českoněmecký historik umění a ředitel Památkového úřadu v Praze.⁷² Sem bylo roku 1944 po železnici převezeno „jen“ 22 000 svazků.⁷³

Jak se přibližovala fronta, střídala zdlouhavou evakuaci knih do mimopražských objektů od konce léta 1944 vnitřní evakuace, během níž byly knihy ze skladů ve vyšších pod-

Obr. 10. Obří halda s knihami v přízemní chodbě Klementina. Asi první pol. roku 1945. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

lažích alespoň snášeny do přízemí a do prvního patra. Velká část moderních skladů se nacházela ve druhém a především ve třetím, podstřešním patře. Architekt Machoň totiž nahradil původní dřevěné krovy železobetonovou podkrovní konstrukcí, kam vestavěl rozsáhlá, vikýři prosvětlená skladiště. Ta byla v době nebezpečí leteckých úderů citelně ohrožena jak přímým zásahem, tak zvýšeným nebezpečím požáru. Knihy byly snášeny pomocí lidského řetězu, který utvořili pracovníci knihovny společně se studenty středních škol.⁷⁴ I v tomto případě byly přemístovány vedle novodobých i historické fondy.

Na poradě u Wolfganga von Both, konané na Německém státním ministerstvu pro Čechy a Moravu 15. ledna 1945, informoval Carl Wehmer, že Zemská a univerzitní knihovna dosud vedle trezorových fondů evakovala do tří mimopražských objektů 582 000 svazků. Do nižších podlaží bylo přemístěno dalších zhruba 500 000 svazků.⁷⁵ Zúčastnění rozhodli upřednostnit záchranu odborné literatury. Přitom ještě 25. května 1944 si zástupci Německé univerzity na stejném místě vymohli, aby moderní humanitní, zvláště historiografická a germanistická literatura, nezbytná pro pokračování národně politicky důležitých výzkumů, zůstala v budově Klementina dostupná.⁷⁶ Výuka na Německé univerzitě ovšem ve školním roce 1944/1945 probíhala jen omezeně a mladší učitelé i velká část zbývajících studentů museli narukovat k wehrmachtu.⁷⁷ Řada českých zaměstnanců knihovny neunikla totálnímu pracovnímu nasazení. Vedení knihovny řešilo v této době především různá opatření protipožární a civilní protiletecké ochrany.⁷⁸ V dubnu 1945

⁷¹ NA, MŠ, kart. 1023, inv. č. 1520, zpráva C. Wehmera z 30. 9. 1944.

⁷² ANK, NUK, Kühnův dopis z 9. 10. 1944.

⁷³ ANK, NUK, výroční zpráva nového vedení knihovny za rok 1945.

⁷⁴ NA, MŠ, kart. 1107, inv. č. 1542, žádost ředitele J. Hrozného z 7. 9. 1944 a souhlas Ministerstva školství z 30. září.

⁷⁵ NA, NSM, kart. 77, inv. č. 974, sign. 110-8/47, zápis z porady pořázený Wolfgangem von Both 16. 1. 1945. Dále srov. MÍŠKOVÁ 2002, s. 186.

⁷⁶ NA, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), kart. 77, inv. č. 974, sign. 110-8/47, zpráva ministerského rady Hanse Heckela z 25. 5. 1944 určená státnímu ministři K. H. Frankovi.

⁷⁷ MÍŠKOVÁ 1998, s. 229; MÍŠKOVÁ 2002, s. 167, 177.

vyslalo na Karlštejn Antonína Pfeffermanna, do Zlaté Koruny Otu Šindlera. Tito dva důstojníci v záloze, kteří byli za války v knihovně zaměstnáni, zde měli v případě nutnosti organizovat přímou ochranu.

Běžný čtenářský provoz knihovny byl nejprve omezen, od počátku roku 1945 zcela zastaven.⁷⁹ Mimo provoz zůstala do konce války i rukopisná čítárna.⁸⁰ Do čítárny i poloprázdných trezorových místností byly z horních podlaží přestěhovány fondy slovanského oddělení (jak se tehdy nazývala Slovanská knihovna) a některá signaturová oddělení s převahou starých tisků. Evakuační práce tak pokračovaly až do jara 1945.⁸¹ Všechny čtenářské prostory v obou spodních podlažích nakonec doslova zaplavil více než milion knih. Některé čítárny či Zrcadlova kaple byly proměněny na provizorní skladiště. Asi 340 000 knih leželo v obřích hromadách na chodbách v přízemí.⁸²

Klementinum nakonec nebylo ani během náletů na Prahu, ani během Pražského povstání poškozeno. V jeho blízkosti se ovšem bojovalo a stačí připomenout tragédii, která postila blízký Archiv města Prahy. Některé jeho fondy byly sice evakuovány na zámky v Mníšku pod Brdy a Hrubém Rohozci, zčásti ovšem zůstaly uloženy v přízemí a prvním patře východního křídla Staroměstské radnice, jež bylo jedním z center povstaleckého odboje a které ustupující německá armáda ostřelovala a zapálila. Tragédii z povzdálí sledovali i knihovníci zabarikádovaní v Klementinu, mezi nimiž byl i Vilém Závada: „*Před polednem otrásavé detonace v nejbližším sousedství. K nebi se vyvalí černý sloup dýmu, k zemi se snášejí kousky ohořelých papírů. Hoří Staroměstská radnice. [...] Dostávám se až na Staroměstské náměstí a okolo hořící radnice, z níž řetěz dobrovolníků vynáší nezničené dokumenty do protějšího kostela sv. Mikuláše, se prodírám mezi zničenými tanky [...].*“⁸³ Největší ztrátou byla řada více než 90 pražských městských knih ze 14. až 18. století.⁸⁴ Bomba dopadla 7. května i na budovu Národního muzea, ovšem tamní sbírky byly z podstatné části evakuovány na různé mimo-pražské hrady i zámky.⁸⁵

V neklidných poválečných měsících vyvinulo nové vedení knihovny značné úsilí, aby fondy uložené ve Zlaté Koruně, Pohledu a Horažďovicích zabezpečilo, než je bude možné převést zpět do Prahy. Nejdříve se začalo s převozem cimélií z Karlštejna. Bedna číslo I s *Kodexem vyšehradským* a dalšími knižními skvosty byla přivezena již 22. června.⁸⁶ Do Vánoc byly všechny knihy zpátky v klementinských trezorech. Žádný z trezorových svazků se během evakuace neztratil ani nepoškodil. Zatímco z Pohledu byly knihy

Obr. 11. Emma Urbánková při ukládání knih do jedné z truhlic v Kapli sv. Kříže. Asi 1944. Archiv Národní knihovny ČR, sbírka fotografií.

přivezeny také ještě v roce 1945, ze Zlaté Koruny a Horažďovic kvůli dopravním komplikacím na železnici až v roce 1946.⁸⁷

Chápeme, jaké obtíže knihy deponované mimo Prahu či složené v čtenářských prostorách způsobovaly řediteli Josefu Bečkovu při poválečném znovuobnovení provozu knihovny, ale jeho dodatečné odmítnutí evakuace nebylo spravedlivé: „*Veliké škody byly způsobeny tzv. evakuací, při níž byla knihovna pod záminkou ochrany proti náletům roztrhána a vyvezena na různá místa [...]. Knihy se teď zase budou muset svážet do Prahy. Veliké množství knih bylo přestěhováno z hořejších pater Klementina do místností v přízemí.*

⁷⁸ ANK, NUK, kupř. nařízení vedení Zemské a univerzitní knihovny z 6. ledna 1945, aby se všichni muži zaměstnaní v knihovně účastnili stavby protipožární nádrže.

⁷⁹ ANK, NUK, od roku 1943 rozmnožovaný informační leták pro německé pracovníky knihovny, kteří byli na frontě: „6. Brief an Gefolgschaftsmitglieder der LUB Prag. Weihnachten 1944“; vyhláška ředitele J. Hrozného z 3. 4. 1945 je uvozena lakonickou větou: „*Velká část knih Zemské a univerzitní knihovny je z důvodů podmíněných válkou nepřístupna.*“

⁸⁰ Jak ukazuje graf s počtem čtenářů a výpůjček pro léta 1932 až 1949: ANK, ORST, kart. 24.

⁸¹ ANK, NUK, Oběžník vedení knihovny z 20. března 1945 o pokračování evakuace knih a povinnosti zaměstnanců dostavit se po případném náletu do Klementina a pomáhat při stěhování poškozených knih.

⁸² ANK, NUK, výroční zpráva nového vedení knihovny za rok 1945; Bečkova žádost o dotaci na přesun knih zpátky do skladišť z 28. 6. 1945.

⁸³ ZÁVADA 1945/1946b, s. 208.

⁸⁴ HOLEC 2006, s. 107–116.

⁸⁵ DOLEŽAL 1996, s. 120; SKLENÁŘ et al. 2016, s. 66, 68; VACULÍNOVÁ 2017, s. 8.

⁸⁶ ANK, NUK, zpráva E. Urbánkové z 4. 7. 1945 a zpráva pro ČTK z 28. 6. 1945 „*Jak byly za války uloženy nejvzácnější památky staré české kultury*“.

⁸⁷ Zámek v Pohledu byl proměněn v sovětský vojenský lazaret a fondy musely být odtud urychleně odvezeny: ANK, NUK, žádost ONV v Havlíčkově Brodě o vyklizení zámku z 2. 6. 1945.

Poněvadž byly knihy vozeny na železných vozících, byly při evakuaci místy úplně zničeny, místy těžce poškozeny linoleové podlahy [sic].⁸⁸ Větší pochopení projevil Vilém Závada (v letech 1948–1949 druhý poválečný ředitel Národní a univerzitní knihovny), který práce sám spoluorganizoval a v zabarikávaném Klementinu prožíval rušné dny Květnového povstání.⁸⁹ Snaha odvézt alespoň historické a vzácné fondy z velkých aglomerací na venkov nebyla neopodstatnělá. Vědecké knihovny v jiných Německem anektovaných územích utrpěly v průběhu války zpravidla větší škody než knihovny na území Protektorátu Čechy a Morava. Připomeňme osudy mnoha polských knihoven a pro ilustraci jen rozsah ztrát tisků 15. století. Více než polovina inkunábulí chovaných v knihovnách předválečného Polska byla zničena. Z celkem 18 milionů knih se zachovala pouze jedna třetina.⁹⁰

Pro Emmu Urbánkovou skončilo několikaleté období, které povětšinou strávila tříděním a balením rukopisů, inkunábulí a starých tisků, sestavováním inventárních seznamů a cestami mezi Prahou a Karlštejnem. Byť se nemohla věnovat vlastní odborné práci či katalogizaci inkunábulí, do níž se začala zaučovat pod dohledem nejprve Flory Kleinschnitzové a později Carla Wehmera, nešlo o léta ztracená. Rukama jí prošlo nebyvalé množství svazků a měla příležitost soustavně sledovat třeba jejich provenienční znaky. Právě za války vznikly první verze rekonstrukce knihovny dlouholetého administrátora utrakvistické konzistoře M. Václava Korandy ml. i mnoho set svazků čítající knihovny humanistického básníka Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic.⁹¹ Nabytý široký přehled vytěžila v dodnes hojně citované knize o klementinských cimelech.⁹² S jistým trpkým zadostiučiněním ještě ve stáří vzpomínala na svého učitele Václava Vojtíška (1883–1974), profesora pomocných věd historických a předválečného i poválečného ředitele Archivu města Prahy (za okupace byl nuceně penzionován), který patřil k častým návštěvníkům rukopisné čítárny. Skepticky prý pozoroval, jak zdejší pracovníci balí rukopisy a staré tisky, a pevně věřil, že v centru starobylé Prahy se historickým fondům nemůže nic stát.

Svůj poválečný příspěvek o ukládání trezorových fondů nejprve do budovy karlstějnského purkrabství, potom přímo do Kaple sv. Kříže, zakončila Emma Urbánková touto větou: „A tak v kapli, vystavěné na ochranu korunovačních klenotů a nejvzácnějších listin, našly útočiště poklady kulturní, a tam pod ochranou Karla IV. přečkaly šťastně a bez pohromy válku [...]“.⁹³ Snad tu byla trocha patosu namístě. Vždyť lidé často hledali útěk z trýznivé protektorátní přítomnosti v hájemství minulosti. Obraceli se k národním klasikům a českým dějinám.⁹⁴ Tento dobový historismus podnítil větší zájem i o edice staročeských literárních památek, uložených v rukopisné podobě nejednou právě v Klementinu – vlastně na Karlštejně. Touto studií jsme ale nechtěli jen připomenout 110. výročí narození dlouholeté a přísné správkyne klemen-

tinských historických fondů. Snad již nemusíme jména německých knihovníků Josefa Beckera a Carla Wehmera opomíjet a školním exkurzím vyprávět jinak báječnou historku o tom, jak čeští zaměstnanci evakovali na venkov statisíce knih za zády německého vedení.⁹⁵

Seznam použité literatury:

- BOLDAN 1993:** BOLDAN, Kamil. In memoriam Dr. Emma Urbánková. *Studie o rukopisech* 30, 1993–1994, s. 147–152.
- BOLDAN – URBÁNKOVÁ 2009:** BOLDAN, Kamil – URBÁNKOVÁ, Emma. *Rekonstrukce knihovny Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic. Katalog inkunábulí roudnické lobkovické knihovny*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2009.
- CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ 1947:** CÍSAŘOVÁ-KOLÁŘOVÁ, Anna. Zemřela Flora Kleinschnitzová. *Knihovna* 2, 1947, s. 1–6.
- ČERNÁ 1945/1946:** ČERNÁ, Marie L. Škody na československých knihovnách a archivech válkou zaviněné. *Knihovna* 1, 1945/1946, s. 301–304.
- DOLEŽAL 1996:** DOLEŽAL, Jiří. *Česká kultura za protektorátu. Školství, písemnictví, kinematografie*. Praha: Národní filmový archiv, 1996.
- DOLEŽALOVÁ 2004:** DOLEŽALOVÁ, Eva. Poznámky k dílu Heinze Zatschka. In: ŠMAHEL, František – SOUKUP, Pavel (edd.). *Německá medievistika v českých zemích do roku 1945*. Praha: Filosofía, 2004, s. 353–362.
- DÖRING 2011/2012:** DÖRING, Thomas Thibault. Die Auslagerung der Bestände der Universitätsbibliothek Leipzig während des Zweiten Weltkrieges und ihre Rückführung. *Leipziger Jahrbuch zur Buchgeschichte* 20, 2011/2012, s. 271–305.
- FALTYSOVÁ – HEKRDLOVÁ 2006:** FALTYSOVÁ, Vlasta – HEKRDLOVÁ, Kateřina. Vývoj v samostatném Československu a válečná léta (období 1918–1945). In: FALTYSOVÁ, Vlasta (ed.). *Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky. Od prvotisků do konce 19. století*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2006, s. 13–15.
- FLACHOWSKY 2014:** FLACHOWSKY, Sören. Wissenschafts- und Bibliothekspolitik 1933 bis 1945. In: SAUR, Klaus G. – HOLLENDER, Martin (edd.). *Selbstbehauptung, Anpassung, Gleichschaltung, Verstrickung: Die Preussische Staatsbibliothek und das deutsche Bibliothekswesen 1933–1945*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2014, s. 35–68.
- GLONEK 2016:** GLONEK, Jiří. Nejistá budoucnost knihovny (1918–1945). In: KORHOŇ, Miloš – VINTROVÁ, Tezeza (edd.). *Chrám věd a múz. Dějiny Vědecké knihovny v Olomouci*. Olomouc: Vědecká knihovna v Olomouci, 2016, s. 185–209.

⁸⁸ ANK, NUK, zpráva „Doklady německé činnosti za okupace“ napsaná J. Bečkou 29. 8. 1945 pro Ministerstvo školství.

⁸⁹ ZÁVADA 1945/1946a.

⁹⁰ SPANDOWSKI 2013, s. 37; HAMANN 2014, s. 246–247. Dále srov. PIROŽYŇSKI – RUSZAJOWA 2011 či RAPMUND 1993, zvl. s. 95.

⁹¹ URBÁNKOVÁ 1956 (první verze článku o Korandově knihovně byla obsažena ve výše zmiňovaném strojopisu Holinkova sborníku z roku 1949); BOLDAN – URBÁNKOVÁ 2009.

⁹² URBÁNKOVÁ 1957. První verze této knihy byla připravena do tisku již roku 1949, ale nemohla vyjít.

⁹³ URBÁNKOVÁ 1945/1946, s. 99.

⁹⁴ Srov. DOLEŽAL 1996, s. 125–130. Za okupace významně stoupl počet čtenářů i výpůjček ve veřejných lidových knihovnách. Viz LUFT 1989a, s. 320.

⁹⁵ Tu v Klementinu slyšávaly školní exkurze od pověřené starší pracovníce Národní knihovny ještě kolem roku 2000.

- HALL – KÖSTNER-PEMSEL 2016:** HALL, Murray G. – KÖSTNER-PEMSEL, Christina. Kriegsbergungen der großen Wiener Bibliotheken. In: SCHÖLNBERGER, Pia – LOITFELLNER, Sabine (edd.). *Bergung von Kulturgut im Nationalsozialismus*. Wien: Böhlau, 2016, s. 307–329.
- HAMANN 2014:** HAMANN, Olaf. Raub, Zerstörungen und Verlagerungen von Bibliotheksgut im Krieg: eine europäische Perspektive. In: SAUR, Klaus G. – HOLLENDER, Martin (edd.). *Selbstbehauptung, Anpassung, Gleichschaltung, Verstrickung: Die Preussische Staatsbibliothek und das deutsche Bibliothekswesen 1933–1945*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2014, s. 237–250.
- HENß 1979:** HENß, Walter. Carl Wehmer in memoriam (9. 1. 1903–15. 9. 1978). *Heidelberger Jahrbücher* 23, 1979, s. 1–6.
- HOLEC 2006:** HOLEC, František. *Archiv hlavního města Prahy. Kapitoly z dějin 1851–2001*. Praha: Scriptorium, 2006.
- HRUZA 2008:** HRUZA, Karel. Heinz Zatschek (1901–1965). „Radikales Ordnungsdenken“ und „gründliche, zielgesteuerte Forschungsarbeit“. In: HRUZA, Karel (ed.). *Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und der Tschechoslowakei in wissenschaftsgeschichtlichen Porträts. Bd. 1*. Wien: Böhlau, 2008, s. 677–792.
- JANATKOVÁ – VLNAS 2013:** JANATKOVÁ, Alena – VLNAS, Vít. *Pražská národní galerie v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Národní galerie, 2013.
- KLEINSCHNITZOVÁ s. a.:** KLEINSCHNITZOVÁ, Flora. *Věřejná a Universitní knihovna v Praze. Úvodem k výstavě iluminovaných rukopisů*. [stručný katalog vystavených rukopisů vydaný asi krátce po roce 1931].
- KONRÁD 2011:** KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945*. Praha: Karolinum, 2011.
- KUBÍČEK 2016:** KUBÍČEK, Tomáš. *Moravská zemská knihovna. Její historie, současnost, vize*. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2016.
- KUBŮ 1999:** KUBŮ, Naděžda. *Hrad Karlštejn*. Praha: Památkový ústav středních Čech, 1999.
- KUBŮ 2010:** KUBŮ, Naděžda. Karlštejn – vznik a vývoj hradního muzea (a jeho proměna v náznakovou interiérovou instalaci). In: *Karlštejn a jeho význam v dějinách a kultuře*. Praha: Národní památkový ústav, 2010, s. 56–78.
- KUDELSKI 2016:** KUDELSKI, Jarosław Robert. Składnice zbiorów Pruskiej Biblioteki Państwowej na Dolnym Śląsku w czasie II wojny światowej. *Saeculum Christianum. Pismo Historyczne* 23, 2016, s. 263–275.
- LUFT 1989a:** LUFT, Robert. Das Bibliothekswesen in Böhmen und Mähren während der nationalsozialistischen Herrschaft 1938–1945. *Bohemia* 30, 1989, č. 2, s. 295–342.
- LUFT 1989b:** LUFT, Robert. Zur Bibliothekspolitik im Sudetenland und im Protektorat Böhmen und Mähren. In: VODOSEK, Peter – KOMOROWSKI, Manfred (edd.). *Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus. Teil 1*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1989, s. 453–466.
- MAREK 2007:** MAREK, Jindřich. Historické fondy Národní knihovny ČR. Stručné dějiny jejich zpracování. *Knihovna* 18, 2007, č. 2, s. 99–118.
- MENCLOVÁ 1946:** MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Karlštejn*. Praha, V. Poláček, 1946.
- MENCLOVÁ – DVOŘÁKOVÁ 1966:** MENCLOVÁ, Dobroslava – DVOŘÁKOVÁ, Vlasta. *Karlštejn. Státní hrad a památky v okolí*. Praha: STN, 1966⁴.
- MÍŠKOVÁ 1998:** MÍŠKOVÁ, Alena. Německá univerzita za druhé světové války. In: HAVRÁNEK, Jan (ed.). *Dějiny Univerzity Karlovy IV. 1918–1990*. Praha: Karolinum, 1998, s. 213–231.
- MÍŠKOVÁ 2002:** MÍŠKOVÁ, Alena. *Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945*. Praha: Karolinum 2002.
- MOHN 2018:** MOHN, Volker. *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*. Praha: Prostor, 2018.
- PALEČEK 2018:** PALEČEK, Vojtěch. *Emma Urbánková a její význam pro českou knihovnědu*. Praha 2018. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/186854/>
- PIROŽYŃSKI – RUSZAJOWA 2011:** PIROŽYŃSKI, Jan – RUSZAJOWA, Krystyna. Die nationalsozialistische Bibliothekspolitik in Polen während des Zweiten Weltkrieges. In: VODOSEK, Peter – KOMOROWSKI, Manfred (edd.). *Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus. Teil 1*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1989, s. 199–131.
- RAPMUND 1993:** RAPMUND, Antje. *Die deutsche Bibliothekspolitik in der Tschechoslowakei und in Polen während des zweiten Weltkrieges*. Berlin: Humboldt-Universität, 1993.
- SCHMIDT 2010:** SCHMIDT, Carsten. *Kafkas fast unbekannter Freund. Das Leben und Werk von Felix Weltsch (1884–1964)*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2010.
- SCHOCHOW 1989:** SCHOCHOW, Werner. Die Preußische Staatsbibliothek im Schatten der Politik oder Zwischen Selbstbehauptung und Anpassung. In: VODOSEK, Peter – KOMOROWSKI, Manfred (edd.). *Das Bibliothekswesen im Nationalsozialismus. Teil 1*. Wiesbaden: Harrassowitz 1989, s. 25–47.
- SCHOCHOW 2003:** SCHOCHOW, Werner. *Bücherschicksale. Die Verlagerungsgeschichte der Preussischen Staatsbibliothek. Auslagerung, Zerstörung, Entfremdung, Rückführung*. Berlin: de Gruyter, 2003.
- SKLENÁŘ et al. 2016:** SKLENÁŘ, Karel et al. *Velká kniha o Národním muzeu*. Praha: Národní muzeum, 2016.
- SPANDOWSKI 2013:** SPANDOWSKI, Michał. Polskie zbiory inkunabułów zniszczone, rozproszone i przemieszczone w czasie i w wyniku II wojny światowej. *Rocznik Biblioteki Narodowej* 44, 2013, s. 5–36.
- STROUHALOVÁ 2016:** STROUHALOVÁ, Marcela. *Knihy znovu nalezené. Konfiskované knihy po druhé světové válce ve správě NK ČR*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2016.
- STROUHALOVÁ 2017:** STROUHALOVÁ, Marcela. K pohybu knižních konfiskátů po roce 1945. *Knihovna: knihovnická revue* 28, 2017, č. 2, s. 5–19.
- TRUHLÁŘ 1903:** TRUHLÁŘ, Josef. *Verzeichnis der neu-geordneten handschriftlichen Cimelien der k.k. Universitäts-Bibliothek in Prag*. Prag 1903.
- URBÁNKOVÁ 1945/1945:** URBÁNKOVÁ, Emma. Praha – Národní a universitní knihovna – rukopisné oddělení. *Knihovna* 1, 1945/1946, s. 98–99.
- URBÁNKOVÁ 1956:** URBÁNKOVÁ, Emma. Zbytky knihovny M. Václava Korandy ml. v Universitní knihovně v Praze. *Ročenka Universitní knihovny v Praze* 1956, s. 135–161.

URBÁNKOVÁ 1957: URBÁNKOVÁ, Emma. *Rukopisy a vzácné tisky pražské Universitní knihovny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1957.

URBÁNKOVÁ 1988: URBÁNKOVÁ, Emma. Ze vzpomínek dr. Emmy Urbánkové. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků* 5, 1988. Praha: Státní knihovna ČSR, 1988, s. 7–24.

VACEK 2016: VACEK, Jiří. *Slovanská knihovna – můj osud*. Praha: Národní knihovna České republiky, 2016.

VACULÍNOVÁ 2017: VACULÍNOVÁ, Marta. Ze života Knihovny Národního muzea za Protektorátu. *Acta Musei Nationalis Pragae – Historia litterarum* 62, 2017, č. 3–4, s. 5–16.

VEČEŘOVÁ 2017: VEČEŘOVÁ, Petra. Československé knihovnictví v letech 1939–1959. Vybrané problémy historického vývoje. *Knihovna: knihovnická revue* 28, 2017, č. 2, s. 20–36.

VELHARTICKÁ 2015: VELHARTICKÁ, Šárka. Orientalista Bedřich Hrozný – rozluštitel chetitského jazyka ve světle nově objevených dokumentů. In: TÁŽ (ed.). *Bedřich Hrozný a 100 let chetitologie*. Praha: Národní galerie 2015, s. 11–54.

VOBORNÍKOVÁ 2016: VOBORNÍKOVÁ, Michaela. Knihovny a knihovnictví v českých zemích v letech 1938–1945. *Ikaros* [online] 20, 2016, č. 1–4. Dostupné z: <https://ikaros.cz/autor/vobornikova-michaela>

VOIGT 1995: VOIGT, Gudrun. *Die kriegsbedingte Auslagerung von Beständen der Preussischen Staatsbibliothek und ihre Rückführung*. Hamburg: Laurentius Verlag, 1995.

VOIT 1990: VOIT, Petr. *Pražské Klementinum*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1990.

WEHMER 1944: WEHMER, Carl. Prager Bibliotheken. *Prager Hochschulblätter* 2, 1944, Heft 4–5, s. 1–6.

WEHMER 1960: WEHMER, Carl. Ein Metallschnitt des Monogrammistens d in der Prager Universitätsbibliothek. In: JAUß, Hans Robert – SCHALLER, Dieter (edd.). *Medium aevum vivum. Festschrift für Walther Bulst*. Heidelberg: C. Winter, 1960, s. 232–237

WEHMER 1964: WEHMER, Carl. Josef Becker zum Andenken. *Bibliothek und Wissenschaft* 1, 1964, s. 266–282.

ZÁVADA 1945/1946a: ZÁVADA, Vilém. Praha – Národní a universitní knihovna. *Knihovna* 1, 1945/1946, s. 97–98.

ZÁVADA 1945/1946b: ZÁVADA, Vilém. Klementinum ve dnech Květnového povstání roku 1945. *Knihovna* 1, 1945/1946, s. 207–209.

PhDr. Kamil Boldan

Odbor Historických a hudebních fondů

Národní knihovna České republiky

Klementinum 190

110 01 Praha 1